

บายศรีจากผ้า

1.1 ประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับบายศรี

บายศรีเป็นของสูงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญสำหรับชาวไทยตั้งแต่โบราณมาจนถึงบัดนี้ นับแต่แรกเกิดจนเติบโตใหญ่ เราจะจัดพิธีสังเวยและทำขวัญในวาระต่างๆ ซึ่งต้องมีบายศรีเป็นสิ่งสำคัญในพิธีนั้นๆ (มณีรัตน์ จันทนะณะฉลิน, 2540: 487) บายศรีนับเป็นงานที่แสดงถึงศิลปะและวัฒนธรรมของไทยในสมัยโบราณ ที่นำใบตองและดอกไม้มาประดิษฐ์ประดอยเพื่อความสวยงาม เป็นสำหรับใส่อาหารในพิธีสังเวยบูชา นับเป็นสิ่งที่มีความสำคัญสำหรับคนไทย การเย็บบายศรีนั้นเชื่อว่าเป็นไปตามความเชื่อของพราหมณ์ มีใช้ของพุทธศาสนา เพราะวัตถุประสงค์ที่จัดทำขึ้น จะนำไปเพื่อบวงสรวงเทพและเทวดา บูชาครูหรือทำขวัญ เท่านั้น รูปแบบของบายศรีที่ประดิษฐ์เรียบร้อยแล้ว มักจะมีรูปทรงที่เป็นรูปสามเหลี่ยมคือ ฐานกว้างและยอดแหลมซึ่งเป็นเรื่องของความงดงาม และถือว่าการจำลองรูปเขาพระสุเมรุ อันเป็นที่สถิตย์ของพระอิศวร อันเป็นเทพเจ้าสูงสุดมาเป็นประธานในพิธีสังเวยบูชานั้นๆ (หนังสือเรียนวิชาอาชีพบายศรี วิทยาลัยในวังหญิง: 2535) นอกจากนี้ยังเปรียบว่า พุ่มบนยอดบายศรีเป็นวิมานของพระอิศวรไม่ใผ่ขนาดข้างเป็นบันไดเขาไกรลาส ชั้นต่างๆ เป็นที่รวมของเทพ (เบญจมาศ แพทอง กรมศิลปากร: 2540) อาหารที่ประกอบประกอบในบายศรีหลายชนิดมีความเชื่อมาจากคติพราหมณ์ทั้งสิ้น เช่น ไข่ แดงกวา มะพร้าว รวมตลอดถึงพิธีการ เช่น การเวียนเทียน การเจิม ซึ่งจะต้องใช้พราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธี

จึงกล่าวได้ว่า บายศรีเป็นอิทธิพลที่เราได้รับจากพราหมณ์และมีวิวัฒนาการดัดแปลงมาโดยลำดับ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชวินิจฉัยเกี่ยวกับความเป็นมาของบายศรีอีกแง่มุมหนึ่งในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือนความตอนหนึ่งว่า

“ชะรอยบายศรีแต่เดิมจะใช้ไต่กับข้าวไต่ะ จานเรียงซ้อนๆ กันขึ้นไปสูงๆ เหมือนแขกที่เขาเลี้ยงกันที่เมืองกลันตัน ภายหลังเห็นว่าเป็นของไม่แน่นอนและยังไม่สู้ใหญ่โตสมปรารถนา จึงเอาพานซ้อนกันขึ้นไป 3 ชั้น 5 ชั้น แล้วเอาของตั้งวางตามปากพาน ที่เป็นคนวานาน้อยไม่มีไต่ะ มีพานก็เย็บเป็นกระทงซ้อนกันขึ้นไป 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น แต่ถ้าใช้กระทงเกลี้ยงๆ ดูไม่งามก็เจิมปากให้เป็นกระทง เจิมให้เป็นการงดงาม”

ความดังกล่าวเป็นข้อสันนิษฐานการทำบายศรีของบุคคล 2 ระดับ ระดับหนึ่งใช้กระทง อีกระดับหนึ่งใช้จาน และวิวัฒนาการมาเป็นพาน

ในปัจจุบันการทำบายศรีมีวิวัฒนาการตามความเจริญก้าวหน้าโลกดังคำกล่าว คือ มีการทำบายศรีสำเร็จรูปเกิดขึ้น ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากวัสดุใบตองหายากมากขึ้น หาผู้รู้หรือผู้หรือผู้ชำนาญในการทำ

บายศรีได้ยากมากขึ้น อาจจำกัดอยู่เฉพาะวงการของโรงเรียนวิชาช่าง หรือผู้ที่ได้รับถ่ายทอดมาจากคนรุ่นเก่าที่มีฝีมือทางทำบายศรีโดยเฉพาะเท่านั้น นอกจากนี้ความต้องการความสะดวกรวดเร็วเพิ่มมากขึ้น ปัญหาเศรษฐกิจบีบบังคับ และเพียงเพื่อปฏิบัติให้เป็นไปตามแบบแผนที่ปฏิบัติ ต่อมาจึงพบเห็นบายศรีสำเร็จรูปในรูปแบบต่างๆ มากมายตามแหล่งของดอกไม้และร้านสังฆภัณฑ์ ซึ่งเป็นไปในทำนองเพื่อการพาณิชย์มากกว่าความสวยงามทางศิลปะ การจัดทำจึงไม่ประณีตและละเอียดอ่อนเท่าที่ควร อาทิ บายศรีปากชามที่ควรจัดในชามงามๆ จะเห็นบายศรีจัดใส่ในชามที่ทำด้วยโฟม เป็นต้น

ศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน ได้บรรยายไว้ในในงานเขียนของเรื่อง ขวัญและประเพณีการทำขวัญถึงการทำบายศรีสำเร็จรูปว่า

“...เขาเอาไม้มาแกะสลักเป็นรูปพระยานาค เมื่อตั้งรูปพระยานาคตามเส้นตั้ง ศีรษะพระยานาคจะอยู่ราบเสมอกับระดับของพื้น แต่จะเซิดขึ้นเล็กน้อย ตอนลำตัวโค้งขึ้นทีละน้อยมีขนาดเรียวยาวไป...ตัวพระยานาคและศีรษะทาสีขาว ตาทาสีแดง แต่หนดพญานาคทำด้วยเส้นลวด แล้วในไม้แท่งเดียวกันที่แกะเป็นรูปพระยานาคแกะยื่นออกมาจากตัวพระยานาคเป็นรูปนมแมวของบายศรีใหญ่ซึ่งเป็นรูปวงกลมๆ มียอดแหลมทั้งข้างบนและข้างล่าง ลดหลั่นกันขึ้นไปเป็นห้าชั้นเป็นอย่างไรบายศรีชั้นนี้มีแกนกลางคือตัวพระยานาค...บายศรีชั้นนี้ทาสีเขียวใบตองอ่อน ยกเว้นปลายยอดแหลมๆ แกะเป็นรูปตุ่มกลมๆ เล็กๆ ทาสีขาว เห็นจะสมมติให้เป็นอย่างเสียบดอกมะลิ บายศรีชั้นยอดตรงกลางไม้แกะเป็นรูปไข่อื่นเด่นขึ้นไปเหนือหางพระยานาค ทาสีขาวให้เห็นว่าเป็นไข่วัณ...นอกจากนี้ยังมีบายศรีปากชามแกะสลักด้วยไม้เหมือนกันวางลงในชามขนาดใหญ่ ถ้ากล่าวอย่างรวบยอดก็ทำอย่างไรบายศรีทุกอย่างนั้นเอง... บายศรีชนิดนี้จะเรียกว่าบายศรีสำเร็จสมัยวิทยาศาสตร์ก็เห็นจะได้” (เบญจมาศ แพทอง กรมศิลปากร:2540) นอกจากนี้พิธีกรรมต่างๆ ในสังคมไทยเกิดขึ้นด้วยเหตุอันน่าประหลาดใจ จากความเชื่อจากอิทธิพลของศาสนา จากวิถีการดำเนินชีวิต จากการสนองตอบความต้องการเกี่ยวกับการสนุกสนานรื่นเริงบันเทิงใจของมนุษย์ ตลอดจนจากอิทธิพลของต่างชาติ เป็นต้น แต่โดยส่วนใหญ่อิทธิพลจากศาสนาน่าจะมีอิทธิพลค่อนข้างสูง นอกเหนือไปจากพุทธศาสนาแล้ว ยังมีศาสนาพราหมณ์อีกศาสนาหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อพิธีกรรมของไทยเป็นอย่างมาก จะเห็นได้ว่าพราหมณ์เป็นเจ้าของพิธีมาแต่โบราณกาล และได้รับการอุปถัมภ์ค้ำจุนจากราชสำนักตลอดมา พราหมณ์เป็นที่ศึกษาด้านกฎหมายและกิจพิธีต่างๆ ในสมัยอยุธยาปรากฏในกฎหมายตราสามดวง พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนระบุถึงตำแหน่งและยศศักดิ์ของพราหมณ์ เป็นที่สังเกตได้พิธีกรรมต่างๆ ของไทยหลายพิธีประกอบด้วยพิธีพุทธและพิธีพราหมณ์ผสมผสานกันจนบางครั้งแยกไม่ออก ดังได้ยืมคำกล่าวอยู่เสมอๆ ว่า “พุทธกับไสยย่อมอาศัยกัน” ทั้งนี้ด้วยความเชื่อว่าจะเกิดสุขสมบุญและเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต

บายศรี เป็นสิ่งหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์และเกี่ยวข้องกับชีวิตของคนไทยมาช้านาน กล่าวได้ว่าคนไทยเริ่มสัมผัสกับบายศรีตั้งแต่ระยะเริ่มต้นของชีวิตและดำเนินเรื่อยมาจนสิ้นสุดวาระแห่งชีวิต จะเห็นได้ว่า ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับชีวิตเช่น การเกิด การโกนจุก การบวช การแต่งงาน ต้องทำขวัญ รับขวัญ การเช่นสรวงบูชา เทวดาอารักษ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการปฏิบัติเพื่อความมั่นคงของชีวิต เสริมสร้างพลังใจและการดำเนินชีวิตอย่างราบรื่น ดังนั้น บายศรีจึงเป็นสัญลักษณ์หนึ่งของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต (เบญจมาศ แพทอง กรมศิลปากร: 2540)

ตามความเชื่อที่มีมาแต่โบราณนั้นเชื่อว่า การทำบายศรีนั้นมีครูแรงมาก ผู้ที่จะทำได้จะต้องได้รับการมีอากรต่างๆ นานาเกิดขึ้นกับคนผู้นั้น ผู้คนส่วนใหญ่จึงไม่กล้าที่จะฝึกทำตามลำพัง ต่อมาเมื่อความเจริญก้าวหน้ามีมากขึ้น ความเชื่อต่างๆลดน้อยลง รูปแบบของการครอบจากมือครูจากมือครู จึงเปลี่ยนเป็นการฝึกหัดทำจากตำรับตำรา แล้วใช้วิธีการทำบุญใส่บาตรอุทิศส่วนบุญ ส่วนกุศลหรือใช้วิธีการอธิษฐานจิตเพื่อระลึกถึงครูอาจารย์ แต่ความเชื่อของคนของโบราณที่อยู่เนิ่นนานในวังก็ยังคงถือความเคร่งในจุดนี้อยู่ โดยจะทำพิธีจับมือลูกศิษย์เพื่อครอบให้กับทุกคนที่ได้มีโอกาสเข้าไปฝึกหัดทำ ผู้เฒ่าผู้แก่ยังได้เล่าต่อๆกันมาอีกว่า บายศรีที่ทำเสร็จแล้วถือเป็นของสูง จะนำไปทิ้งเลอะเทอะไม่ได้ ในสมัยก่อนนิยมนำไปลอยน้ำ เมื่อมีการกราบไหว้บูชาเสร็จเรียบร้อยแล้ว แต่สมัยนี้ไม่สามารถนำไปลอยน้ำได้เพราะจะทำให้หน้าเสียว ก็จะเอาไปทิ้งไว้ตามโคนต้นไม้ใหญ่ เรียกว่าเอาไปจำเจริญ

การทำบายศรีในสมัยโบราณ จะมีรูปแบบที่นิยมทำกันคือ บายศรีต้น บายศรีปากชาม และบายศรีใหญ่ (หมายถึง บายศรีที่จัดทำใส่พานมีขนาดใหญ่กว่าบายศรีปากชาม เช่น บายศรีอีสาน บายศรีเชียงใหม่) แต่ในสมัยปัจจุบันได้มีการทำบายศรีประยุกต์ขึ้นมากมายตามความสวยงาม แต่ตามความเชื่อของผู้ทำบายศรี ซึ่งจากการพูดคุยมักจะกล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า รูปแบบต่างๆที่คิดประดิษฐ์ขึ้นมานั้นมีแรงบันดาลใจมาจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถืออยู่

งานพิธีที่นิยมจัดทำบายศรีขึ้นบูชา มีดังนี้ คือ

- (1) งานในพิธีต่างๆ เช่น การบวงสรวงเทพ เทวดาและดวงพระวิญญาณของบูรพมหากษัตริย์การเปลี่ยนเครื่องทรงของพระแก้วมรกต พระราชพิธีสมโภชต่างๆ
- (2) การทำขวัญต่างๆ เช่น ขวัญเดือน การตัดจุก โกนจุก การบวช การแต่งงาน การรับขวัญ ส่งขวัญ การทำขวัญเรือน การทำขวัญช้าง การทำขวัญกระบือ การทำขวัญนา การทำขวัญข้าว ฯลฯ
- (3) การสังเวชพระภูมิเจ้าที่
- (4) การยกเสาเอก

- (5) การไหว้ครูต่างๆ เช่น ครูละคร ครูดนตรี ครูฟ้อนรำ ฯลฯ
- (6) การบวงสรวงสังเวทเวทดาอารักษ์ในกรณีต่างๆ เช่น การแก้บน
- (7) การฉลองพระพุทธรูปต่างๆ
- (8) การสมโภชกรุง

นอกจากนี้ยังสามารถใช้ในพิธีต่างๆที่อาจเกิดขึ้นในโอกาสพิเศษ เช่น ฉลองสิ่งของต่างๆ ที่ได้มาใหม่ ซึ่งเป็นความเชื่อที่ต้องทำพิธีรับให้เกิดสิริมงคลแก่ผู้ที่เป็นเจ้าของ ซึ่งในสมัยปัจจุบันได้มีการประยุกต์ทั้งรูปแบบและการตกแต่งด้วยดอกไม้มานานาชนิด ทำให้รูปแบบบายศรีมีความสวยงาม อ่อนหวานมากขึ้น สะท้อนให้เห็นถึงความเจริญทางด้านศิลปะและวัฒนธรรมของประชาชนคนไทย และสะท้อนให้เห็นถึงความงดงามของจิตใจผู้คนในสมัยนั้นๆซึ่งสามารถถ่ายทอดออกมาเป็นงานศิลปะที่มองเห็นกันอยู่โดยทั่วไป(หนังสือเรียนวิชาชีบบายศรี วิทยาลัยในวังหญิง: 2535)

บายศรีนั้นไม่มีหลักฐานแน่นอน แต่จากวรรณกรรมมหาชาติคำหลวง กัณฑ์มหาราช “แล้ว ๘ ก็ให้บอกบายศรีบอกมิ่ง”และศิลปวัตถุผู้ล่ายรดน้ำสัจยอยุธยา ปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับบายศรี อย่างไรก็ตามสันนิษฐานกันว่าบายศรีน่าจะได้คติมาจากพราหมณ์ เพราะพราหมณ์เชื่อว่าใบตองเป็นของบริสุทธิ์ สะอาดไม่มีมลทินของอาหารเก่าแปดเปื้อนเหมือนถ้วยชาม จึงนำมาภาชนะใส่อาหารเป็นรูปกระทงต่อมาได้ดัดแปลงประดับประดาให้สวยงาม รวมทั้งเพิ่มเติมในเรื่องอาหารการกินด้วย (เบญจมาศ แพทอง กรมศิลปากร: 2540)

ความหมายและความสำคัญของบายศรี

ความหมายตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2524 ได้ให้คำจำกัดความคำว่า บายศรี หมายถึง เครื่องเชิญขวัญหรือรับขวัญ ทำด้วยใบตองรูปคล้ายกระทงเป็นชั้นๆ มีขนาดใหญ่เล็กสอขึ้นไปตามลำดับ เป็น 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น หรือ 9 ชั้น มีเส้าปักอยู่ตรงกลางเป็นแกน มีเครื่องสังเวทวางอยู่ในบายศรีและมีไช้ขวัญเสียบอยู่บนยอดบายศรี มีหลายอย่างเช่น บายศรีตอง บายศรีปากชาม บายศรีใหญ่ (บาย หมายถึง ข้าว+ศรี หมายถึง สิริ รวมความหมายถึง ข้าวอันเป็นสิริหรือขวัญข้าว) (หนังสือเรียนวิชาอาชีพบายศรี วิทยาลัยในวังหญิง:2535) ศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชธนหรือเสถียรโกเศศ นักปราชญ์ไทยได้รับการยกย่องจากองค์การวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ว่าเป็นผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรมระดับโลกให้ความหมายโลกให้ความหมายว่า “บายศรี หมายถึง กระทงใส่อาหารให้ขวัญกิน แต่อยากให้เป็นงานใหญ่พิเศษขึ้น จึงทำกระทงอาหารหลายใบซ้อน แล้วดูมันม่อต่อไปจึงคิดทำคั่นรองกระทงขึ้นให้เห็นเป็นจะๆกันเป็นชั้นๆแล้วเห็นกระทงเปล่านั้นไม่

งาม จึงจัดการเค็มปากเข้า แล้วก็ลืมไปว่ามันเป็นกระทงเค็มกันเต็มเข้าอีกด้วย จึงสำเร็จรูปเปลี่ยนมาเป็นบายศรีอย่างทุกวันนี้”

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มณีรัตน์ จันทนะผะลิน อาจารย์ประจำภาควิชาคหกรรมศาสตร์สถาบันราชภัฏสวนดุสิต กล่าวไว้ในบทความเรื่อง บายศรี “บายศรี คือ ภาชนะที่จัดตกแต่งให้สวยงามเป็นพิเศษด้วยใบตองและดอกไม้ เพื่อเป็นสำรับใส่อาหารคาวหวานในพิธีสังเวชนุชาและพิธีทำขวัญต่างๆ ทั้งของพระราชพิธีและของราษฎร”

นายสังคม ศรีราช นักวรรณศิลป์ 6 กองศิลปกรรม ราชบัณฑิตสถานในคำอธิบายไว้ในสารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถานว่า “บายศรีในชั้นแรกเป็นสำรับกับข้าวง่าย ๆ ที่ให้ผู้หรือสิ่งที่ได้รับการสมโภชหรือทำขวัญกินมาแต่เดิม เรียกตามลักษณะที่จัดทำว่า บายศรีตองบ้าง บายศรีแก้วบ้าง บายศรีเงินบ้าง บายศรีทองบ้าง”

จากคำจำกัดความข้างต้นอนุมานได้ว่า บายศรีเป็นสิ่งที่ใช้ในพิธีกรรมตามกรรมตามความเชื่อของมนุษย์ในการทำขวัญ สมโภช บวงสรวง หรือเช่นสังเวชนุชา ในพิธีกรรมดังกล่าวจะมีจะต้องมีบายศรีซึ่งมีหลักเป็นกระทงอาหารคาวหวานหรือใส่ดอกไม้ ตัวบายศรีเกิดจากการประดิษฐ์ ประดับประดาอย่างประณีต งดงาม เป็นศิลปะจากใบตองที่ทรงคุณค่ายิ่ง

เมื่อพิจารณาดูแล้วจะสังเกตเห็นได้ว่า บายศรีเกิดจากคำ 2 คำรวมกัน คำหนึ่งเป็นภาษาเขมรคือ “บาย” แปลว่า “ข้าว” อีกคำหนึ่งเป็นภาษาสันสกฤต คือ “ศรี” แปลว่า “มิ่งขวัญ สิริมงคล” รวมความแล้วบายศรีก็คือ ข้าวขวัญหรือข้าวที่มีสิริมงคล ในตัวบายศรีเองนั้นต้องมีข้าวสุกประกอบด้วย และมักจะขาดไม่ได้ บายศรีจึงเกี่ยวข้องกับข้าวและเรื่องของการกิน เพราะนอกจากข้าวแล้วยังมีอาหารคาวหวานอื่นๆ ประกอบอีกด้วย จึงไปสัมพันธ์กับคำว่า “สมโภช” คือ การเลี้ยงอาหารหรืองานฉลองในพิธีมงคลเพื่อความยินดีว่าเสร็จอีกประการหนึ่ง ดังปรากฏในข้อเขียนของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เรื่อง “ดอกไม้รูปเทียนบายศรี” พิมพ์ลงในเอกสารประกอบคำบรรยาย มธ.131 และ มธ.132 พ.ศ.2515ว่า

“เมื่อดูลักษณะบายศรีแล้ว ก็เห็นว่าเป็นเรื่องของอาหารการกินและเกี่ยวกับการเลี้ยงดู ความจริงนั้นบายศรีนั้นใช้ในการสมโภชหรือการรับขวัญ สำหรับพิธีหลวงที่ใช้ในการสมโภชต่างๆมีพิเศษกว่าบายศรีธรรมดาขึ้นไป คือ มีบายศรีแก้ว บายศรีทองและบายศรีเงิน ไข่มุก ทอง และเงินทำเป็น บายศรีเจ็ดชั้น ส่วนที่ชาวบ้านใช้กันทั่วไปนั้น เป็นบายศรีใบตองเป็นพื้น ในการสมโภชหรือทำขวัญนั้น หากเป็นพิธีหลวงบายศรีก็ตั้งเอาไว้เฉยๆประกอบการเวียนเทียน แต่สำหรับพิธีของชาวบ้าน เช่น ทำขวัญนาคหรือทำขวัญเด็กเมื่อถึงเวลาจะโกนจุกนั้น มักจะมีการตักน้ำมะพร้าวอ่อนไปให้ผู้ที่ถูกทำขวัญชดหนึ่งช้อน เป็นนิมิต

หมายความว่าได้เลี้ยงดูผู้ซึ่งเดินทางมาไกล เรียกว่าเป็นการรับขวัญ เพราะ ต้องระหกระเหินในการเดินทางมานั้น หรือมิฉะนั้นก็เป็นการเลี้ยงส่งผู้ที่จะต้องเดินทางไปไกล หรือเปลี่ยนสภาพซึ่งจากเด็กไปเป็นผู้ใหญ่หลงจากที่ได้โอบอุ้มแล้ว หรือเปลี่ยนชีวิตจากฆราวาส ไปเป็นสมณะเมื่อได้เข้าอุปสมบทแล้ว บายศรีจึงเป็นการเลี้ยงส่ง หรือเลี้ยงรับ ซึ่งคนไทยเราในสมัยโบราณได้จัดขึ้นอย่างประหยัดและรัดกุม กล่าวไม่ต้องมีการเลี้ยงกันจริงๆอย่างฟุ่มเฟือย และหมดเปลือง เป็นการเป็นพิธีและเป็นพิธีที่งดงามน่าจะรักษาไว้อีกด้วย สำหรับบายศรีปากชามนั้นเข้าใจว่าจะเป็นบายศรีที่ย่อส่วนลงมาจากบายศรีใหญ่อีกชั้น บายศรีปากชามนั้นใช้เช่นแจ้ เช่น เชนศาลพระภูมิก็ได้ วัตถุประสงค์บายศรีมีอยู่เพียงแค่นี้ในขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ไม่มีอย่างอื่นอีกเลย”

พระชลธารมณี อนุจาโรเถระ สังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การองค์การศึกษาคุณาจารย์แห่งมหาธาตุวิทยาลัย อธิบายให้ข้อสนับสนุนในเรื่องดังกล่าวอีกด้วย

“บายศรีจริงๆนั้นคืออะไร...บาย แปลว่า ข้าว แต่มุ่งเอาข้าวสุก ศรี แปลว่า สิริมงคล มิ่งขวัญ ท่านพรอนนาไว้ว่า มนุษย์มีข้าวเป็นศรี เป็นมงคล เป็นมิ่งขวัญมีมงคลใด มิ่งขวัญอันใดดีกว่าเลย เพราะเงินทองถ้าหิวขึ้นมาแล้วใส่ปากก็ไม่หาย เว้นข้าวแล้วชีวิตดับ แม้จะเป็นอยู่ก็ลำบาก ดังนั้นข้าวจึงเป็นมิ่งขวัญเป็นมงคลยกย่อง เหตุนี้การทำขวัญจึงตั้งต้นบายศรี ตัวยบายศรีจึงเอาข้าวสุก นิยมใช้ปากหม้อตักแต่งให้งาม ยกขึ้นตั้งไว้บนยอดบายศรี ถ้าขาดข้าวแล้วจะเป็นบายศรีไม่ได้”

นอกจากบายศรีจะเกี่ยวข้องกับข้าวและเรื่องอาหารการกินแล้วยังเกี่ยวกับขวัญอีกด้วย เพราะ “เป็นกระทงใส่อาหารให้ขวัญกิน” “เป็นเครื่องเชิญขวัญ รับขวัญ” เป็นสำหรับกับข้าวต่างๆให้ผู้รับการสมโภชหรือทำขวัญกิน

ขวัญคืออะไรนั้น ตามที่บัญญัติไว้ ขวัญมีความหมายอยู่ 2 ประการทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

ประการแรก ขวัญมีลักษณะเป็นรูปธรรม เป็นสิ่งที่แลเห็นได้ หมายถึง ผมหรือขนที่ขึ้นเวียนเป็นก้นหอยมีทั้งคนและสัตว์ โบราณมีตำราทำนายขวัญ (ขน) ที่ขึ้นตามที่ต่างๆของร่างกายด้วย

ประการที่สอง ขวัญเป็นนามธรรม เป็นสิ่งที่แลไม่เห็น ไม่มีตัวตน แต่เชื่อกันว่าเป็นสิ่งหนึ่งที่อยู่ในร่างกาย สามารถหลบหนีไปได้ ดังที่เคยได้ยินบ่อยๆว่า ขวัญหาย ขวัญหนี เป็นต้น และสามารถเรียกกลับมาได้เช่นกัน เชื่อกันอีกว่า ถ้าขวัญอยู่กับตัวของผู้นั้น ผู้นั้นก็มีความสุขกายสบายใจ ไม่เจ็บไม่ไข้ ถ้าขวัญหนีหายไปจะเกิดอันตรายแก่ผู้นั้นได้

1.2 คุณค่าของบายศรี

งานบายศรีเป็นสิ่งที่เคียงคู่กับคนไทยมาเนิ่นนานและสภาพสังคมยังนิยมให้การเคารพบูชาบายศรี เพราะถือว่าเป็นของสูง บายศรีจึงมีคุณค่าดังนี้

1.2.1 ใช้ในพิธีการต่างๆ ตามประเพณีนิยม บายศรีเป็นส่วนหนึ่งของพิธีการสู่ขวัญ การบวงสรวงเทวดา ฯลฯ

1.2.2 ช่วยพัฒนาจิตใจให้สงบเยือกเย็น ด้วยกระบวนการการสร้างสรรคบายศรีที่จะต้องมีความละเอียดรอบคอบทุกขั้นตอน ตั้งแต่การเตรียมการเพื่อการออกแบบ การคัดเลือกใบตอง การเช็ด การฉีก การพับ การเย็บ และการตกแต่งบายศรี ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องอาศัยความอดทนและความสงบแก่ผู้สร้างสรรค จึงจะได้ผลงานที่มีความสวยงาม ความภาคภูมิใจ

1.2.3 สืบสานและพัฒนาศิลปวัฒนธรรมของชาติ ปัจจุบันผู้ที่ทำบายศรีหรือมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องบายศรีอย่างจริงจังกำลังลดน้อยลง ดังนั้นการเผยแพร่งานบายศรีจึงเป็นแนวทางหนึ่งที่ช่วยสืบสานและพัฒนาศิลปวัฒนธรรมของชาติ

1.2.4 เป็นอาชีพสร้างรายได้ อาชีพช่างบายศรีเป็นอาชีพที่สุจริต และสามารถสร้างรายได้ที่ดีอีกแนวทางหนึ่ง แต่ทั้งนี้จะต้องขึ้นอยู่กับองค์ประกอบอื่นๆ เช่น การวางแผนที่รอบคอบ การประหยัดเวลา แรงงานและวัสดุ เป็นต้น

1.3 บายศรีปากชาม เป็นบายศรีขนาดเล็กใช้ชามขนาดย่อมๆ ใบงามๆ เช่น ชามเบญจรงค์ ถ้าหาชามที่สวยงามไม่ได้ก็ใช้ต้นกล้วยตัดท่อนแทนชาม เมื่อเสร็จพิธีก็นำไปจำเริญหรือทิ้งไปเลย บายศรีปากชามนี้มีตั้งแต่ 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น และ 9 ชั้น ตามแต่ขนาดของภาชนะและขนาดของพิธีตามฐานะของครอบครัว หรือขนาดของโรงพิธี ซึ่งเป็นงานของหมู่คณะเช่นพิธีบวงสรวง สังเวช บุญาคฐุ เทพยดา อารักษ์ทั่วๆไป

ภาพที่ 2.11 บายศรีปากชาม

ที่มา: มณีรัตน์ จันทนะผะลิน

การประดิษฐ์บายศรีจากผ้า

วัสดุอุปกรณ์

1. ผ้าโพลียอย สีเขียว
2. เข็มหมุดหัวมุก
3. ดอกไม้ผ้า ขนาดเล็ก
4. พานทอง
5. กาวปืน
6. โฟมหนา 0.5 นิ้ว
7. กระดาษ 70 แกรม

ขั้นตอนการประดิษฐ์

การม้วนนิ้วบายศรี

1. ตัดผ้ากว้าง 2 นิ้ว ยาว 4 นิ้ว จำนวน 36 ชิ้นสำหรับม้วนนิ้วบายศรี
ตัดผ้ากว้าง 1.5 นิ้ว ยาว 4 นิ้ว จำนวน 36 ชิ้นสำหรับเป็นผ้าถุง
ตัดผ้ากว้าง 6 นิ้ว ยาว 8 นิ้ว จำนวน 1 ชิ้นสำหรับม้วนกรวย

2. ม้วนริมผ้าให้ทะแยง 45 องศา ใช้นิ้วโป้งซ้ายกดตรงยอดไว้ค่อยๆม้วน

3. ม้วนจนใกล้สุดริมห้า

4. พับทบริมห้าเข้า

5. ม้วนจนสุดริมห้า ปรับให้ริมอยู่กลางโคนกลีบ ม้วนนิ้วทั้งหมด 36 นิ้ว

การเข้าตัวบายศรี

1. นำฝ้านุ่มมาวางทาบด้านหลังให้ต่ำกว่ายอดบายศรี 1.5 นิ้ว

2. พับริมห้าทั้งซ้าย - ขวา ให้เฉียง 30 องศา

3. พับตลบชายฝ้านุ่มเข้าข้างในให้กระชับ พับย้อนกลับมาข้างนอกแบบยกนม

4. นำตัวลูกบายศรีมาทาบกลางฝ้านุ่ม ให้ยอดอยู่กึ่งกลาง แล้วนูนฝ้าแบบยกนม

5. เข้าตัวบายศรี จำนวน 9 นิ้ว

6. เข้าตัวบายศรี จำนวน 4 องค์ (ทิศ)

การม้วนกรวยบายศรี

1. ตัดกระดาษกว้าง 6 นิ้ว ยาว 8 นิ้ว จำนวน 1 ชิ้น

2. ม้วนกรวยและม้วนหุ้มด้วยผ้าอีกชั้น

3. ตัดชายผ้าส่วนฐานของกรวยและติดกาวพับเก็บด้านใน

4. กรวยบายศรี

การประกอบบายศรี

1. ตัดโฟมขนาด 0.5 นิ้ว ติดกาวยุด้านในพาน นำกรวยบายศรียึดติดในพาน

2. ประกอบตัวบายศรี 4 ทิศ โดยสับหว่างกัน

3. ตกแต่งด้วยดอกไม้บนกรวยด้านบนและระหว่างตัวบายศรีทั้ง 4 ทิศ